

Den vestjyske skoleordning

Agitationen for skoleordningens bevarelse i tiden før 1937.

AF KAARE ULRICH JESSEN

Artiklen er en udvidet og omarbejdet udgave af Kaare Ulrich Jessens foredrag ved Selskabet for dansk Skolehistories årsmøde i Ølgod i oktober 1982.

Bondesamfundets forfald

Den 24. juli 1901 overtog »Venstrereformpartiet« omsider regeringsmagten. Forud var gået en langvarig og opslidende kamp med landets gamle magtelite, tidligere kaldet »embeds- og godsaristokratiet«. Regeringsskiftet var ikke blot en sejr for kravet om det folkelige andetkammers overvægt i forfatningssystemet. Venstre var i første række bondestandens parti; det krævede en større grad af lokalt selvstyre og forfægtede en grundtvigsk influeret politik på kirke-, skole- og kulturområdet.

Venstre skulle dog kun fastholde sin stærke position i henved tre årtier. I forbindelse med afvandringen til byerne skulle dets sociale grundlag skrumpe ind. Dette blev særdeles føleligt i 1920-30-erne, da landbruget oplevede mangel på arbejdskraft. De gamle købstæders »befolkningsekspllosion« var indledt forlængst, og fra 1870-erne gennembrød »stationsbyerne« landdistrikternes rent agrare præg. Som Svend Aage Hansen anfører i Dansk social historie: »Urbaniseringsprocessen var jo i virkeligheden ikke blot spørgsmål om et nyt erhvervsmønster. Det gik langt dybere, omfattende så vitale spørgsmål som forskydning af det politiske magtcenter, ændring af samfundets værdinormer og dets sociale og kulturelle adfærdsmønstre. I dette var der mange stærke følelser involveret, og det var givetvis disse videre perspektiver, som fremfor noget andet gav 20'ernes sammenstød mellem land og by sit bitre forløb«. ¹⁾

Der eksisterede vistnok i 20-erne og 30-erne en udbredt fornemmelse af, at den gamle »almuekultur« var gået i forfald. Højskoleforstander Hans Lund skrev således: »Hele livet urbaniseres, og det er igen storbyen, der trykker sit præg på de mindre byer og på landsbyerne. Byernes levevaner trænger ud til de fjerneste afkroge. – Vore huses indretning, maden, vi spiser, forlystelserne, vi søger til, læsningen, vi dyrker, radioen, vi hører – er væsentligt bestemt fra byen, og

byen er igen mere og mere af internationalt præg.²⁾ Udsigten til højere løn, kortere arbejdstid og bedre boliger i byerne tyndede kraftigt ud i ungdommens rækker på landet. – Den »hjemstavnsliteratur«, der omkring århundredeskiftet rummede en skarp kritik af underklassens kår på landet og en begejstring for fremskridtet, udviklede sig delvist i en nostalgisk eller udpræget konservativ retning efter 1. verdenskrig. Flere af hjemstavnsforfatterne – f.eks. den ældre Jeppe Aakjær, Thorkild Gravlund, Salomon Frifelt og Søren Noe-Nygård – drev studier over bondealmuens kulturhistorie, og de kan i den henseende nærmest betragtes som videreførere af den bevægelse for indsamling og beskrivelse af »folkeminderne«, der satte ind i 1870-erne og 80-erne (bl.a. H. F. Feilberg og Evald Tang Kristensen). Der er utvivlsomt en nær sammenhæng mellem »bylivets« fremmarch og flere hjemstavnsforfatters optagethed af den gamle almues omverdensforståelse. For Salomon Frifelt var »Jord, Arv og Slægt« de centrale begreber³⁾, ord, der f.eks. kan tolkes som samliv med og fællesskab om jorden, »slægtsgården«, rodfæstetheden gennem århundreder i samme egn. Gravlund dyrkede det gamle, patriarkalske landsbyfællesskab – »bygden« – og opfattede de moderne bevægelser, der ikke var snævert lokalt afgrænsede – politiske bevægelser, andelsbevægelsen osv. – som degeneration! En af Gravlunds hovedindsatser var et forsøg på at »indfange« almuens egnsbestemte psyke. Anton Berntsens interesse for »det naivt-oprindelige hos Mennesket, det, der ligger udenfor bevidst Reflektion«,⁴⁾ er typisk for den nye retning, som den socialdemokratiske kulturskribent, Julius Bomholt døbte »Nyromantikken«. Ifølge denne havde bondestandens tilbagegang i århundredets første årtier givet næring til social og politisk pessimisme. Nyromantikken var »en Fantasiens Erstatning for den barske Realiteternes Verden, en Farvesymfoni, der skaber Glemmel om Tabet af social Magt og social Tro. En skøn Blomst, der næres af den sociale Pessimismes Aske!«. ⁵⁾ Hertil bør føjes, at »almuekulturen« fungerede som et moralsk alternativ til de moderne tiders splittethed, rodløshed eller »råddenskab«.

I lovgivningen skelnedes mellem landdistriktets og købstadens skolevæsen. Børn på landet modtog kortere årlig undervisning, fordi de skulle hjælpe til i hjemmet eller ud at tjene om sommeren. Deltagelsen i det praktiske arbejde fungerede også som en art praktisk uddannelse, og skolegangens ordening var oftest præget af en hensyn-

tagen hertil. Børns medhjælp i hjemmet havde ikke samme nødvendige karakter i købstæderne, og den – eventuelle – faglige uddannelse foregik efter undervisningspligtens ophør. Helårsskolegangen var derfor en rimelig løsning. – Fra tiden omkring første verdenskrig satte visse »moderne« kredse i stigende grad et spørgsmålstejn ved dette skel mellem landets og byens skolevæsen. De tekniske fremskridt i forbindelse med den voksende internationale konkurrence stillede øgede krav til samfundsindividernes teoretiske kundskaber. I almindelighed måtte børnenes undervisningstid forøges betydeligt, og fagrækken for de ældre børn burde udvides. Da landbefolkningen også var underkastet »Tidens« øgede fordringer, måtte hensynet til deltagelse i det praktiske arbejde i højere grad vige for en udvidet teoretisk undervisning: børnene på land og i by burde stilles lige med hensyn til undervisning.

Kravet om en øget og ensartet undervisningstid var et hovedpunkt i det socialdemokratisk-radikale skolelovforslag fra januar 1934. Lovforslaget blev især af Venstre opfattet som et forsøg på at knægte friheden. Truslen om »ensretning« var i forvejen blevet forbundet med begreber som f.eks. »stat«, »bureaukrati«, »storby« (København), »socialisme« og »moderne pædagoger«. I opgøret mellem regeringen og den borgerlige opposition kom den såkaldte »vestjyske skoleordning« til at spille en fremtrædende rolle. Den var et stykke original jysk almuekultur og et resultat af kampen for lokal selvbestemmelse. Ordningen blev af den borgerlige opposition benyttet som et konkret eksempel på en værdifuld, forældre-båret tradition, som den nye skolelov ville kvæle.

Det følgende er en beskrivelse af den i hovedsagen lokale agitation for den vestjyske skoleordnings bevarelse. Sagen fik aktualitet i 1890-erne, og den skal følges indtil skolelovsforhandlingernes slutfase i foråret 1937.

Den vestjyske skoleordning.

Det anordningsmæssige skolevæsen havde vanskelige kår i det 18. og 19. århundredes Vestjylland. Mange sogne havde stor udstrækning, og de fåtallige gårde og huse lå hyppigt enligt eller i små »torper«. Det sparsomme skattegrundlag i denne hede- og kystegn satte snævre grænser for skolevæsenets bekostelighed, men de store afstande fremtvang hyppigt to eller flere skoler i de større sogne. Ordningen

blev derfor noget afvigende: f.eks. indrettedes en anordningsmæssig skole ved kirken midt i sognet (»hovedskolen«), bestyret af degnen og – efter 1814-reformen – af en seminarie-uddannet lærer. I sognets fjerntliggende dele opstod en eller flere »biskoler«. Lærergerningen her blev gerne varetaget af »ueksaminerede« bønderkarle, husmænd o.lign., ofte yngre personer, der mod ringe betaling var »lejet« for en vinter ad gangen (såkaldte »vinterlærere«).

Det 18. århundredes børneskole på landet var oftest kun i funktion i vinterhalvåret (f.eks. 3-5 måneder). Med 1814-anordningen stillede regeringen imidlertid krav om helårsskolegang og stødte derfor på udbredt utilfredshed i landbefolkningen. Børnenes økonomisk uundværlige medhjælp ved landbruget – enten hjemme eller i tjeneste hos fremmede – fordrede fuld sommerfrihed, hævdedes det. Vestjyske sogne betonedes egnens særligt store behov for hyrde drenge; befolkningen i denne hedeegn var fattig, og de enligt liggende gårde måtte nødvendigvis have en eller flere tjenstedrenge, fortrinsvis til vogtning af den løst gående fåre- og kvægbesætning. – Regeringen viste hurtigt nogen imødekommenhed, og sommerskolen blev vistnok gennemført overalt i kongeriget. Især de ældre børns store forsømmelser kunne dog nedsætte dens betydning væsentligt. Først efter enevældens fald i midten af det 19. århundrede gav administrationen efter for folkelige kredsers pres. Landkommunerne fik ret til at gennemføre en ordning, der bl.a. indeholdt en 5 måneders sommerferie for de ældre børn.⁶⁾

Især i de vestlige dele af Ribe og Ringkøbing amter havde en afvigende skolegangsordning gradvist vundet udbredelse. Alle børn – både små og store – mødte f.eks. 1 dag ugentligt i sommerhalvåret (sammenlagt henved 20 dage), men måtte til gengæld affinde sig med hverdagsskole i hele vinterhalvåret (f.eks. 130 dage i alt) trods lang og besværlig hedevej, sne og kulde. Dette er den »vestjyske skolerordning«s klassiske form. – Fra 1880-90-erne modificeredes ordningen dog noget. Myndighederne pressede på for at få gennemført en fyldigere sommerskole for især de mindre børn; det voksende antal 2-klassede skoler med enelærer måtte i vinterhalvåret have en eller flere »vinterlæreres« eller »-lærerinders« medhjælp for at klare undervisningen af det voksende børnetal. Også de nye forskolelærere vandt indpas, og ved de større skoler ansattes andenlærere.

Vestjysk skolestue malet af Eiler Løndal (f. 1887). Privateje.

Agitationen i 1890-erne.

Bevægelsen for den »vestjyske skoleordning« (en betegnelse, der vistnok først bliver almindelig efter århundredeskiftet) markerede sig for første gang i 1890-erne. Ligesom senere – o. 1920 og 1936-37 – var anledningen rigsdagens forhandlinger om en ny skolelov, som kunne blive en trussel mod »ordningen«. Angreb på vinterlærernes kår og de små biskolers standard (hvori også en lokalt kendt skolemand, overlærer J. Olsen, Varde, deltog) skulle igangsætte en almindelig debat om det vestjyske skolevæsen. I agitationen for den »vestjyske skoleordning« forblev fænomener som f.eks. vinterlærere og biskoler dog omtrent upåagtede; »skoleordningen« tolkedes som en bestemt skolegangsordning, altså en særlig fordeling af klassernes undervisningstid!

I begyndelsen af 1890-erne var de vestjyske vinterlæreres forhold blevet stærkt kritiseret i bl.a. en del pædagogiske tidsskrifter.⁷⁾ Sognerådene hævdedes at holde »licitation« over vinterlærer-pladserne og antage den person, der krævede mindst i løn. Konstant lærerskifte,

usle lønninger, faglig og pædagogisk ukyndighed, spartansk udstyr var baggrunden for vinterskolernes mådelige undervisning. Skoleinteresserede vestjyder fik en tydelig fornemmelse af den nedvurdering af den vestjyske landsbyskole, som de også tidligere havde kunnet spore ved kontakt med personer i det øvrige Danmark. For mange ikke-vestjyder (og sikkert også for en hel del vestjyder!) var der tale om et tarveligt skolevæsen, stærkt hæmmet af sognerådenes nærighed og gårdmændenes udnyttelse af »småfolks« børn i sommerhalvåret. Påstande om, at vestjyske børn kun fik halv skolegang (jfr. undervisningens koncentration i vinterhalvåret), var ikke ukendte. – På flere vestjyske skolemøder blev kritikken af vinterlærernes kår taget under behandling. Skønt adskillige lærere kunne tilslutte sig flere af ankepunkterne, måtte de tage afstand fra den almindelige kritik af det vestjyske skolevæsen. Reaktionen viste sig undertiden som en voksende regional selvfølelse, thi mange havde sikkert gjort den samme erfaring som provst Ths. Møller: da han lærte landvæsen på øerne, havde han oplevet, »hvorledes man havde en vis Tilbøjelighed til at gjøre Løjer med jyske Forhold«. ⁸⁾

I januar 1893 havde en »S-d« – måske identisk med hjælpelærer Christen Søgaard, Måbjerg, siden folketingsmand og medlem af den store skolekommission – skrevet et fyldigt avisindlæg om bl.a. skolegangsordningens fortrin. ⁹⁾ – Først et par år senere – på et skolemøde i Ringkøbing i oktober 1895 – skulle skolegangsordningen blive genstand for en større offentlig forhandling. Anledningen var et cirkulære fra Kultusministeriet, indeholdende en opfordring til de stedlige skolemyndigheder om at virke for en fyldigere undervisning og især en udvidet skolegang for de ældre børn i sommerhalvåret. Kultusministeriet opstillede helårsskolen som målet. ¹⁰⁾ Som en reaktion herpå havde en af egnens prominente skolemænd, lærer K. Kristensen, Hoven, og andre udarbejdet et skolelovforslag, hvis grundtanke var en kraftig skelnen mellem land og by. Hverdags- og helårsskolen passede godt til byerne, hævdedes det; her kunne hjemmene oftest ikke holde børnene beskæftiget med praktisk arbejde. Denne mulighed forelå derimod på landet, og dette burde man tage hensyn til ved skolens indretning, thi »under Syslen i Hjemmet« ville de ældre børn få bedre lejlighed til at udvikle sig til »karakterfaste, praktiske og dygtige Mennesker«. Det vestjyske skolevæsen var tildelt et særligt afsnit i lovforslaget. – Under skolemødet udtalte lærer K. Kristensen,

at det ikke var nok at »proppe Børnene med Kundskaber«; på landet skulle de fleste børn være landmænd, og de måtte derfor lære praktisk arbejde, hvad en helårsskole ville forhindre. Den vestjyske landsbyskole havde det fortrin frem for andre ordninger, at vinteren var reserveret til »Skolebrug og Sommeren til det praktiske Livs Arbejde«. I Vestjylland fik børnene desuden en fyldigere undervisning end andetsteds, nemlig ca. 160 dage årligt pr. klasse mod de lovbealede 123. Påstanden om sparsom skolegang lod sig altså ikke opretholde!¹¹⁾

Ribe og Ringkøbing amters sognerådsforeninger markerede i skolelovsforhandlingernes slutfase (1898-99) – ligesom senere – deres faste tilslutning til den vestjyske »vinterskole«. Flere sogneråd i Ribe amt befrygtede, at hverandendagsskolen (en helårsskole) skulle blive den kommende skolelovs eneste tilladte skolegangsordning. På et fællesmøde for de to amters sognerådsforeninger i Esbjerg d. 29. december 1898 lykkedes det dog bl.a. en af de lokale folketingsmænd at få beroliget gemytterne noget, da han påviste, at den nye skolelov ikke ville lægge »et Halmstraa« i vejen for den vestjyske ordning. Ribe amts sognerådsforening nøjedes med at indsende en vag resolution til rigsdagen, men flere af amtets sogneråd tvivlede dog fortsat og anmodede i et særligt andragende rigsdagen om, at »vinterskolen« fik udtrykkelig lovhjemmel.¹²⁾

De ovennævnte eksempler på den vestjyske agitation – der sikkert ikke giver nogen udtømmende beskrivelse af aktiviteterne – skal ikke forlede til den opfattelse, at den vestjyske »vinterskole« (snart om-døbt til »skoleordning«) indtog nogen fremtrædende plads i egnens offentlige debat. Emnet berørtes uhyre sjældent på skolemøder eller i massemedierne. Kun i mere tilspidsede situationer blev det halet frem i en kortere periode. På »hverdage« levede ordningen sit stille liv i forbindelsen mellem hjem og skole og i sognerådenes drøftelser.

Under den store skolekommission (1919-1923).

Nedsættelsen af den store skolekommission med henblik på en drøftelse af hele undervisningsvæsenet og dets tilsyn (februar 1919) bragte atter sindene i bevægelse. I Danmarks Lærerforening var der vistnok bred tilslutning til bl.a. en stærkt forøget undervisningstid, især for de ældre årgange (helårs- og hverdagsskolen var målet). Allerede på Lærerforeningens ombudsmøde i december 1918 havde læreren

i Kvong, Hans Kr. Grønbæk – uden held – forsøgt at lufte det vestjyske standpunkt. Han var utvivlsomt en af hovedmændene bag den lokale aktivitet i midten af året 1919. Et skolemøde i Varde med 2-300 deltagere vedtog en resolution, hvori det hed, at den vestjyske skoleordning var prøvet i mange år og havde fungeret til befolkningens tilfredshed. Lærer Grønbæks – grundvigsk farvede – udtalelser indeholder gammelkendte argumenter:

»Vi vil give et Barn et passende legemligt Arbejde. I Naturen lærer Børnene betydeligt mere end i Skolestuen. Det, der foregaar udenfor Skolestuen, er det vi i Skolestuen stadig maa øse af, selve Livet. Og jo mere af Livet, vi kan føre ind i Skolen, jo bedre. Den Ordning, vi har her, er mere i Kontakt med selve Livet, end andre Ordninger«.

I juli og september 1919 tilsendte de to amters sognerådsforeninger kommissionen separate henvendelser til fordel for skoleordningen. Det følgende år markerede Ringkøbing amts skoleråd sig ligeledes.^{13.)}

Kommissionens flertal (13 ud af 25 medlemmer) ville dog opretholde det gamle skel mellem landets og købstadens skolevæsen, dvs. kravet til landsbybørnenes skolegang burde sættes »noget lavere« end for købstadsbørnene. 7 medlemmer af dette flertal – bl.a. venstremændene fhv. konseilspræsident Klaus Berntsen, højskoleforstander Fred. Nørgaard samt vestjyderne landsbylærer Chr. Søgaard og den konservative landsbylærer Anton Vesterager betonedede kraftigt det opdragende moment i landsbybørnenes – herunder tjenestedrengenes – deltagelse i det praktiske arbejde.¹⁴⁾ To borgerlige mindretalsudtalelser rummede bl.a. et forsvar for den vestjyske skoleordning,¹⁵⁾ der i øvrigt havde en varm fortaler i Venstres »grand old man«, I. C. Christensen. Denne var selv opvokset i Ringkøbing amt, hvor han også i flere årtier havde været landsbylærer samt i en periode tillige sognerådsformand. Den vestjyske skoleordning nød kort sagt de to store borgerlige partiers særlige bevågenhed.

Et af kommissionsmedlemmerne, folketingsmand Chr. Søgaard, havde på Ribe amts sognerådsforenings møde i september 1919 understreget, at børnearbejdets økonomiske betydning måtte vurderes lavt i forhold til dets opdragende betydning. »Blandt Venner« kunne man jo nok nævne det økonomiske aspekt, men over for »Modstandere« var det »at udlevere et Vaaben mod sig«.¹⁶⁾ – Forsøgte vestjyderne at kamouflere en økonomisk udnyttelse af den fattige

tjenestedreng med velklingende pædagogiske formuleringer? – Det mente i hvert fald Søren Sandvad, indtil 1918 præst for Stauning sogn (ved Ringkøbing Fjord) og i øvrigt en af egnens fremtrædende grundtvigianere. I »Højskolebladet« 1920 og 1923 gjorde han forsøg på at markere et kritisk standpunkt (med særlig brod mod Venstre), men blev ivrigt imødegået af bl.a. flere vestjyske landsbylærere samt højskoleforstander Fred. Nørgaard. Sandvad stammede fra den fattige vestjyske almue; hans tidligt afdøde far var husmand og murer, og selv var han kommet ud at tjene ligesom andre fattigbørn. Bitre oplevelser som hjorddreng på en middelstor gård o. 1865 er udgangspunktet for hans angreb på skoleordningen. Tjenestedrengens arbejdsdag var anstrengende: op klokken halvfem, i uafbrudt aktivitet indtil solnedgang for at flytte og tilse en mangfoldighed af heste, køer, kalve og får, fortvivlede forsøg på at indfange bortløbne kreaturer! Gårdejerens egen søn slap billigere: ham skulle forældrene nok skåne. Fattige tjenestedrenge blev vel ikke misbrugt, men i hvert fald hårdt udnyttet, ikke mindst i Vestjylland, hvor den særlige skolegangsordning i høj grad tilgodeså husbondernes økonomiske interesser. – I pædagogisk henseende var ordningen yderst uheldig, fordi mange kundskaber gik tabt i den næsten skolefri sommerperiode. Børnene oplevede mange tilbageskridt, og det tog modet fra de fleste.¹⁷⁾ – Vestjyderne, der med hensyn til mentalitet ofte henregnes til de mere »hårdføre«, stod sikkert noget uforstående over for den slags socialt indignerende angreb på landbosamfundet. Kritikerne hævdede i hvert fald, at Sandvad tegnede et vrængbillede af de vestjyske tilstande; den hårde behandling af tjenestedrengene hørte en fjernere fortid til, – tilsyneladende en tid, betydeligt forud for Aakjærs socialkritiske felttog! En rigelig sommerskolegang var desuden en plage for den tjenestedreng, der skulle alt for tidligt op: han måtte kæmpe en fortvivlet strid med søvnigheden i den lumre skolestue! En af landsbylærernes poetisk-henførte skildringer af den vestjyske skoleordning må have virket som salt i Sandvads sårede sind.¹⁸⁾

»I Vinterhalvaaret lægger Børnene al deres Kraft ind i Skolearbejdet, og de gode Hjem arbejder med, saa der er et gavnligt og fornøjeligt Samvirke mellem Hjem og Skole. (...)

Naar Børnene i Vinterhalvaaret har lagt al deres Kraft ind paa at dygtiggøre sig i Skolen, er de lidt trætte af Skolearbejdet. De trænger til Afveksling. Hjernen vil hvile ud. De mange Indtryk fra Vinterens Undervisning trænger til at fæstne sig. Det

værdiløse glemmes, det øvrige lejr sig i Underbevidstheden og faar blivende Værd.

Men mens Hjernen hviler, tager Kroppen fat. For et Landsbybarn er der saa meget, der drager Tankerne bort fra Skolestuen om Sommeren. Solen skinner saa varmt og gør det lummet i Skolestuen. Ude er Luften saa frisk og ren. Fuglene synger, de brogede Insekter flyver omkring, Græsset er saa dejlig grønt, og der er saa mange interessante Ting i Husdyrenes og de vilde Dyrs Liv, som var Synd at lukke et Barns Sind ude fra. De gaar fremdeles i Skole, men det er Skolen i den friske Natur. Det er en Poesiens og en Arbejdets Skole«.

Endnu omkring århundredeskiftet betonedes børnearbejdets økonomiske nødvendighed kraftigt. Efter 1. verdenskrig pegede den vestjyske bevægelse derimod først og fremmest på det praktiske arbejdes grundlæggende betydning i landsbybarnets faglige og moralske opdragelse, ja, arbejdet kunne – som i ovenstående citat – endog få et kraftigt skær af en poetisk naturoplevelse! Årsagerne til denne vægtforskydning i argumentationen kan dels være et kraftigere indslag af grundtvigsk farvede anskuelser om det værdifulde i et intimt hjem/skole-samarbejde, dels den skarpe kritik af landunderklassens vilkår; sidstnævnte gjorde en nytolkning af skoleordningens målsætning taktilt attraktiv eller ligefrem nødvendig.

Den vestjyske skoleordnings historiografi.

Umiddelbart efter århundredeskiftet dukkede de vestjyske amtsår-bøger op; de historiske samfund blev stiftet. Trods talrige skolehistoriske bidrag er omtalen af den særlige skoleordning yderst sjælden. Provst J. Nissens foredrag om bl.a. Føvling sogns modstand mod sommerskolen (o. 1815-19) er et af de få eksempler.¹⁹⁾ – Den vestjyske skoles magtfulde skjald blev Søren Noe-Nygård (1870-1934), inspektør ved Ribe seminarium og senere valgmenigheds- og sognepræst. Han var gårdmandssøn fra Ulfborg sogn; hans far og bedstefar havde været vinterlærere, og o. 1890 havde han selv pladser ved flere vestjyske biskoler, bl.a. omgangsskolen på Husby Klit. I 1920-30-erne bidrog han til den jyske hjemstavnsdigtning; det blev til ca. fire samlinger dialektdigte og et par bind almuehistorier. Forinden havde han i højere grad dyrket den kulturhistoriske studie; nogle livfulde skitser af den vestjyske skole på heden og i klitterne – offentliggjort i »Vor Ungdom« 1913 og 1914 – blev tildels udnyttet i hovedværket, »Vinterskoleliv i Vestjylland«, der udkom på Gyldendals Forlag i 1921.

Bogen var et resultat af arkivalske studier, forfatterens egne ople-

velser og samtaler. Den er en historisk-poetisk fremstilling af den vestjyske biskole, hvis hele form ifølge forfatteren var udsprunget af det vestjyske folkesind, eller med Noe-Nygårds udtryk: ordningen var ikke nogen fremmed »Skifting«, men »jysk i sin Rod og Oprindelse, vokset ud af vort Folks Liv og Livsbehov«. Bogen og skitserne er gennemsyret af Noe-Nygårds dybe betagethed af den primitive almuekultur, og han lader oftest den vestjyske skole være repræsenteret af omgangsskolen i klitterne ved Vesterhavet eller den lille biskole på de øde hede-vidder, hvor de fåtallige nybyggere »begyndte under små og trælse Kår«, men hvor de i kraft af »Strid og Stræb, Hårdførhed og utrolig Nøjsomhed« ofte endte med at sidde lunt inden døre. Især kredser han om sin egen tid ved omgangsskolen på Husby Klit. Hvad en omgangsskole er, kan belyses ved et citat fra bogen:

»Som Patriarken Abraham flyttede jeg fra Sted til Sted på den lange, smalle Tange, ikke just med Kvæg og Telte, men med 11 Børn, Skolemateriellet og selve Skolen.

Af en udleveret Liste kunde jeg se, hvor mange Dage jeg skulde bo, holde Skole og spise på hvert Sted. Dagenes Antal varierede fra 55 til 7. Den nærmere Fordeling var min egen Sag; kun måtte jeg sørge for, at Regnestykket gik op til Slut. Til Grund for den mærkelige Fordeling lå Hartkornet; men det økonomiske og det skolemæssige Hensyn faldt for så vidt sammen i dette Tilfælde, som den største Gårdbruger boede på Midten af Kliitten, hvad der betød, at alle Børnene kunde komme i Skole, når den holdtes dér«.

Det er også klitskolen, der hales frem, når Noe-Nygård vil beskrive den vestjyske skoles lokaleforhold. Han må dog selv indrømme, at eksemplet er ekstremt: skolen blev jo holdt i hjemmene. Igen et citat:

»Kun rent undtagelsesvis var der Tale om at få overladt et særligt Værelse til Skolestue; og i så Fald sad vi nede i den såkaldte »Bagstue«, der var en ren Raritetsbutik, opfyldt med Fiskegarn, Oliekjortler, Sydvester, Havstøvler, Flasker af alle mulige og umulige Former, Glaskugler, Ovnplader, Støbegryder, Garnvinder, Hørhegler, Værktøj og utallige andre Ting.

Børnene bænkedes rundt om det råt tilhugne, hvidskurede Bord, hvorpå man ved Juletider, og hver Gang der skulde bages Brød, æltede Dejg og trillede Kringler.

Egentlige Bænke kneb det gerne med; men så hjalp vi os endda med Stole, Kasser og Treben«.

Dette farverige eventyr om den primitive vinterskole synes ikke uden slægtskab med visse sider af Amerikas »vilde Vesten«. Vestjylland er nærmest grænselandet mellem civilisation og ødemark; disse eks-

traordinære vilkår stimulerede originale løsninger!

Lærerne kom ofte selv fra egnen. De var gårdmænd, håndværkere og andet; senere erstattedes de af »purunge Højskoleelever«. Noe-Nygård betoner, at den slags lærere ikke som deres seminarieuddannede kolleger var noget fremmedelement i samfundet: de »talte ikke Degne-Latin, men bredt, uforfalsket Jydsk«; »Krav og Forfinelse var noget, de knapt kendte af Navn«.

Noe-Nygård har tydeligvis set et grundvigsk ideal om en hjemmenes skole virkeliggjort i den vestjyske biskole. Denne egentlig meget primitive skole fungerede så udmærket, fordi forældre og børn følte sig ansvarlige for dens beståen. Den vestjyske almues tilværelse var streng, og børneopdragelsens metoder var bestemt ikke blødsødnede: kundskabsstoffet, der begrænsede sig til det strengt elementære, blev indpodet ved terperi og rigelig anvendelse af tæv. Men bag disse barske former sporede Noe-Nygård en dyb, gammeldags fromhed. Hedens og klittens mennesker var umiddelbare og »uforkvaklede«; de repræsenterede en menneskelig oprindelighed modsat moderne tidens udspekulerede, rodløse og splittede slægt.

»Vinterskoleliv i Vestjylland« er i virkeligheden et indlæg i uddannelsesdebatten o. 1920; bogen er et opgør med de »moderne pædagoger«, der ville aflive landsbyskolen. I Noe-Nygårds øjne led den nye skole under »fagtrængsel«, forvirring og skrivebordsfilosofi. Endnu i skitserne ville han dog nok indrømme, at den gamle skoleordning var forældet, men konfronteret med den åndelige sløvhed i den moderne skole kunne man jo stundom gribes af en »sær vemodig Længsel efter de gamle, skæve, smårudede, mangelfulde Skoler«.

Alt i alt giver Noe-Nygårds bog et meget ensidigt billede af det vestjyske skolevæsen, selv i 1880-erne, vistnok tidspunktet for hans beretning. Omgangsskolen på Husby Klit var aldeles utypisk for landsdelens skoler, i hvert fald i 2. halvdel af det 19. århundrede. Endnu et godt stykke op i det 20. århundrede rummede det vestjyske skolevæsen rigtignok ekstraordinære bestanddele, nemlig en hel del »biskoler« og et betydeligt islæt af lærerkræfter uden seminarieuddannelse; i visse dele af Vestjylland dominerede den særlige vinterskolegangsordning. Derimod ignorerer Noe-Nygård den kendsgerning, at en betydelig del af skolevæsenet (også i det 19. århundredes 2. halvdel) var organiseret i overensstemmelse med 1814-anordningens bestemmelser.

Skoleforhandlingerne 1934-1937.

Den 10. januar 1934 præsenterede den socialdemokratiske undervisningsminister, F. J. Borgbjerg, regeringens forslag til ny folkeskolelov. Det byggede bl.a. på den store skolekommissions betænkning fra 1923. – Kun visse forslag vedrørende landsbyskolen skal refereres.

En fuldstændig ligestilling af land og by måtte opgives, da småskolerne ikke gav grundlag for nogen vidtgående klassedeling. Borgbjerg opererede derfor med 2 skoleformer, hvoraf »b-formen« (senere kaldet den »landsbyordnede skole«) var en 7-årig skole med mindst 2 klasser. Undervisningstiden burde forøges væsentligt (herom herskede næppe principiel uenighed i rigsdagen). Kontroversielt var derimod Borgbjergs ønske om at ligestille land og by med hensyn til undervisningstid. Skoler af b-formen var således tiltænkt 960 timer årligt pr. klasse (i gennemsnit) – f.eks. 40 uger á 24 timer; en hermed forbunden tanke var nedsættelsen af de yngre årganges daglige timetal samt en væsentlig forøgelse af de ældre elevers årlige timetal. – Borgbjerg ville nøjes med den gamle fagrække, men krævede alligevel nogle få nye fag optaget på skemaet fra det 5. skoleår, nemlig naturlære samt sløjd for drengene og husgerning for pigerne. – Endelig åbnede lovforslaget mulighed for, at kommunalbestyrelserne kunne gøre en 1- eller 2-årig fortsættelsesskole obligatorisk.²⁰⁾

Ifølge den gamle skolelov fra 1899 (1904) burde landsbyskolens klasser årligt undervises mindst 41 uger á 18 timer i gennemsnit (sammenlagt: 738 timer). Dette svarede til 123 undervisningsdage á 6 timer. Den foreslåede tilvækst var altså ganske betydelig! – Kun hovedpunkter i debatten vedrørende undervisningstiden skal belyses i det følgende.

Partiet Venstre kunne nok acceptere visse revisioner, men ikke en ny skolelov. Det havde befolkningen nemlig ikke ytret ønske om. Partiets ordfører, landsbylærer Arnth Jensen, kritiserede især den ensretning, som forslaget hævdedes at tilsigte. De lokale skolegangsordninger på landet – f.eks. hverandendagsskolen – fungerede til forældrenes tilfredshed, men de ville nu blive umuliggjort. Arnth Jensen krævede derfor større rummelighed, så befolkningen – som hidtil under Venstres skolelov – fik frihed til at indrette skolen efter egnens »Sædvaner, Levevilkaar og Traditioner«. De øvrige borgerlige ordførere, Retsforbundets Peter Gregersen og de konservatives Anton Vesterager – begge landsbylærere fra Vestjylland – fremhævede

bl.a. den vestjyske skoleordnings overlevelsproblem.²¹⁾ – Et andet hovedpunkt, nemlig udsigten til et væsentligt fordyret skolevæsen og dermed forøget kommuneskat, skal blot nævnes.

Det skulle vise sig uhyre vanskeligt og i sidste instans umuligt for regeringen at komme til forståelse med den borgerlige opposition. Først det 4. lovforslag (fremsat i december 1936) blev efter lange forhandlinger ophøjet til lov d. 18. maj 1937. De 3 foregående forslag gennemlevede kun den første udvalgsbehandling. – Det var sikkert ikke uden betydning, at statsminister Stauning – umiddelbart efter valget i oktober 1935 – udskiftede sin undervisningsminister. Den gamle slagfærdige arbejderagitator, F. J. Borgbjerg, stod vistnok noget fremmed over for landsbyskolen. Den radikale gruppeformand, Jørgen Jørgensen, der udnævntes til Borgbjergs afløser, var en grundtvigsk sindet gårdejer med en fortid i valgmenighed, højskole og sogneråd. Hans forudsætninger for at forhandle med f.eks. Venstre var givet en del større. – Det var dog først i lovforslaget fra december 1936, at undervisningsminister Jørgensen accepterede en større grad af rummelighed i bestemmelsen om undervisning for landsbyskolen. Forslaget angav kun et samlet timetal for de 7 skolepligtige år (6.480 timer), men undervisningsministeren krævede dog samtidig, at skolens 3 sidste årgange hver skulle modtage mindst 960 timers undervisning årligt, altså mindst 160 undervisningsdage á 6 timer. Den borgerlige opposition krævede fortsat kortere undervisningstid for landsbyskolen, nemlig 6.000 timer for de 7 skoleår.

Agitationen i Vestjylland 1936-1937.

Jørgen Jørgensens præsentation af regeringens 3. lovforslag den 13. december 1935 var startskuddet for den målbevidste agitation for den vestjyske skoleordning, der i de første måneder af 1936 ikke blot fandt sted i Ribe og Ringkøbing amter, men tillige i rigsdagen.

Venstres og de konservatives ordførere henledte atter tingets opmærksomhed på truslen mod den gamle skoleordning. De fyldigste indlæg kom dog fra de 2 småpartier, Retsforbundet og det – L. S.-orienterede – »frie Folkeparti«. Sidstnævntes repræsentant, gårdejer Elbæk-Jessen, stammede fra Holsted-kanten i Ribe amt. Han fremlagde et andragende fra Føvling sogn vedrørende fritagelse for sommerskole, skrevet af hans egen oldefar i 1818. Den vestjyske ordning var ingenlunde udtryk for »Fedteri«, og så godt som alle vest-

gyder uanset partifarve sluttede op bag den, hævdede han. I pædagogisk henseende var den endog nært beslægtet med »den nye Tids Tanker«, idet de større børn om sommeren deltog i »det lettere Fri-luftsarbejde«. ²²⁾ Et senere interview i hovedstadsbladet »Dagens Nyheder« fik den forjættende overskrift: »Et Eldorado for Børnene«. ²³⁾ – Undervisningsminister Jørgensen talte pænt om ordningen, men mente nok, at den – en smule tillempet – kunne leve videre under den nye skolelov. Han understregede, at børn i de mange vestjyske stationsbyer havde behov for hverdagsskolen.

Muligheden af en vestjysk særordning, hjemlet i den nye skolelov, blev ikke diskuteret. Stationsbyernes undervisningsbehov ville da også have vanskeliggjort en særlig vestjysk »enklave«.

I Vestjylland arrangeredes talrige skolemøder; disse blev fyldigt refereret i flere lokale blade, især »Vestkysten«, der var et organ for Venstre. – Undervisningsministeren holdt den 13. januar oplæg om skolelovforslaget ved en sammenkomst i Esbjerg, og i den følgende tid afvikledes skolemøder i bl.a. Billum, Outrup, Agerbæk, Tistrup, Vejen og Grindsted. De vigtigste møder indtraf i begyndelsen af februar, nemlig i Bramminge, Varde og Ringkøbing med henholdsvis ca. 250, 300 og 4-500 deltagere. Disse tre møder var koordineret i forvejen, og arrangørerne – der kaldte sig »Venner af den vestjydske Skoleordning« – havde det mål at afsende en fællesdeputation for Ribe og Ringkøbing amter til en forhandling med skoleudvalg og undervisningsminister i København. På de tre møder vedtog deltagerne resolutioner med krav om den vestjyske skoleordnings bevarelse. En 4 mand stærk deputation var i København den 12. februar. ²⁴⁾

Hvem var de toneangivende ved skolemøderne og ved møder, hvor også skolesagen blev behandlet?

Flere lokale folketingsmænd af borgerlig partifarve tog i et vist omfang del i debatten, således Elbæk-Jessen, Vesterager, og den nyligt indvalgte Erik Eriksen. Andre grupper markerede sig dog langt kraftigere.

I første række må nævnes sognerådene, hvori gårdejerne jo havde en hovedindflydelse. Ligesom i 1898 og 1919 var de 2 amters sognerådsforeninger atter i aktivitet; formændene Hans Duborg (Ribe amt) og Anton Hindhede (Ringkøbing amt) hørte til kampagnens centrale skikkelser. Efter et fællesmøde den 20. januar var de rejst til København for at forelægge Jørgen Jørgensen foreningernes syns-

punkter. De havde utvivlsomt væsentlig del i arrangementet af de 3 større skolemøder, hvor de leverede oplæg eller forelæste resolutionsudkast, og Anton Hindhede var medlem af den tidligere omtalte fællesdeputation til hovedstaden i februar. – Sognerådsforeningerne lod atter høre fra sig, da det 4. lovudkast skulle behandles i Folketinget i januar 1937. De to formænd, Lauge Pedersen og Anton Hindhede, rejste nok engang til København for at optage kontakt med skoleudvalg og minister.

Adskillige »menige« gårdejere tog også ordet under skolemøderne; i flere tilfælde har der dog sikkert været tale om sognerådsmedlemmer. En markant skikkelse var gårdejer Tage Rosenstand fra Vester Vedsted, der holdt et længere historisk foredrag om ordningen ved et møde i Vejen, og som tillige deltog i københavner-deputationen i februar.

Blandt ordningens varme fortalere befandt sig – naturligvis – også en stor gruppe landsbylærere. Flere leverede oplæg eller foredrag ved skolemøderne (som de i mange tilfælde sikkert var medarrangører af); mange tog ordet under diskussionerne; enkelte skrev læserbreve. – Blandt de meget aktive optrådte den tidligere omtalte Hans Kr. Grønbæk fra Kvong (også medlem af deputationen i februar), H. K. Kristensen fra Lunde (en kendt lokalhistoriker) og den senere skolekonsulent for Ribe amt, Harald Nielsen fra Starup.

I den lokale gejstlighed, hvis medlemmer indtil 1933 havde fast formandssæde i skolekommissionerne, talte ordningen også adskillige tilhængere, således pastor Edv. Eller fra Varde.

Ved flere af de stedlige højskoler havde den vestjyske skoleordning ligeledes en god klang. Forstander Hans Lund (Rødding) og lærer Holger Kjær (Askov) lagde for ved skolemødet i Bramminge, og her tog Askov-forstanderen J. Th. Arnfred også ordet. Forstanderen for Antvorskov højskole, det tidligere medlem af den store skolekommission, Fred. Nørgaard, var hovedtaler ved skolemødet i Ringkøbing året efter, i februar 1937. – I lighed med Venstre drog højskolefolkene i felten mod statsformynderi og ensretning, men de søgte i højere grad at give synspunktet et kulturhistorisk eller idéhistorisk perspektiv. – Holger Kjær, der i 1929 havde indsamlet et righoldigt materiale om hjemmeundervisningen på Island, tolkede den vestjyske skoleordning som et element i en særlig »dansk« (eller »folkelig«) linje. I det gamle landbosamfund foregik den kulturelle overførsel i

Udklip fra Vestkysten den 10. februar 1936.

hjemmene gennem arbejdsfællesskab og mundtlig fortælling, men især siden det 17. århundrede havde statsmagten grebet ind på undervisningens og opdragelsens område; 1930-ernes totalitære regimer var aktuelle eksempler. I Danmark var statsformynderiet dog blevet holdt i ave af en mod-bevægelse, der hævdede »Hjemmets opdragende Værdi«: først den vestjyske bevægelse mod sommerskolen, siden den grundtvigske friskole-bevægelse (ifølge Kjær var friskolen kun et (midlertidigt?) supplement til forældrenes hjemmeundervisning). Stauning-regeringens lovforslag var et brud med denne »danske« linje.²⁵⁾ – Fred. Nørgaard opererede med en lignende modsætning mellem en »samfundslinje« (som ikke mindst Socialdemokratiet forfægtede) og »frihedslinjen« (på hvilken man skal søge Nørgaards parti, Venstre).²⁶⁾ – Lærer Hans Haarder (Askov), der talte ved Venstre-møder på egnen, øjnede politiske muligheder i den vestjyske skolesag. Under krisen havde Venstre måttet gå på akkord med sin økonomiske doktrin; desto mere kompromisløst burde liberalt sindede optræde på åndslivets område mod den truende socialisme: »Det aandelige Indhold er vor Skanse mod Diktatur« hed en af overskrifterne. De vestjyske skolemøder havde oplivet Haarder; han havde fornemmet en »Korstogsstemning«, der åbenbarede, at »den vestjyske Befolkning afviser Regeringens Planer om en ensrettet Skole«.²⁷⁾

Hvilke argumenter for ordningens bevarelse fremførtes i Vestjylland?

På Bramminge-mødet blev der vedtaget en resolution, hvori det hed, at ordningen nu havde fungeret i ca. 200 år, dvs. den havde bevist sin levedygtighed; den byggede på den ifølge erfaringen heldige vekslen mellem skolegang om vinteren og praktisk friluftsarbejde om sommeren; at den beskedne skolegang om sommeren ikke gik ud over børnenes faglige standard, beviste de statskontrollerede prøver i diktat, regning, skrivning og stil fra 1934; vestjyske skolebørn stod på ingen måde tilbage for børn fra det øvrige land!²⁸⁾ – Under debatten blev det desuden fremhævet, at den »vestjyske skoleordning« krævede større økonomiske ofre af befolkningen end skolevæsenet andetsteds, men dem bar befolkningen gerne, fordi den var tilfreds med ordningen.

Gennem udtalelserne kan man fornemme et skjult forsvar over for eventuelle østdanske påstande om, at bevægelsen i virkeligheden ba-

re udsprang af »Venstre Partipolitik og Fedteri«: ordningen havde lokalbefolkningens fulde tilslutning; den var – i hvert fald for det vestjyske landdistrikt – pædagogisk fortrinlig; den vejede tungt på de kommunale budgetter!

I resolutionen fra Ringkøbing-mødet kom den økonomiske bekymring dog kraftigere til orde. Egnen var fattig, og de 2-klassede skoler med enelærere havde givet udmærkede resultater. En omorganisering af skolevæsenet ville medføre større udgifter, end kommunerne kunne klare under de givne forhold.²⁹⁾

»De moderne pædagoger« blev hyppigt angrebet i avisindlæg og taler, men det hører dog til sjældenhederne, at disses pædagogik blev karakteriseret nøjere. De blev gerne anklaget for ensidigt at betone den teoretiske uddannelse, for at ville proppe børnene med alskens fag og for at ville lukke børnene inde i lumre skolestuer om sommeren. I Vestjylland udviklede man derimod friluftsmennesker: sundt legemligt arbejde i naturen var parret med en elementær, men grundig teoretisk indlæring. Her var tale om en harmonisk udvikling af de legemlige og åndelige kræfter! – Fortalere for den vestjyske skoleordning følte det som historiens ironi, at det praktiske arbejdes opdragende betydning nu også blev erkendt i moderne pædagogiske kredse (den tyske pædagog, Georg Kerschensteiners tanker om en »arbejdsskole« havde vakt betydelig opsigt herhjemme i 1920-erne).³⁰⁾

I mangt og meget fremstår bevægelsen for den vestjyske skoleordning i 1930-erne som et forsøg på at redde et stykke gammel almuekultur over for »bykulturens« anmasselser. – Traditionelt stod øerne (med København) i spidsen for den moderne udvikling; herfra udgik ofte impulserne til de øvrige landsdele, og de nåede senest til de fattige periferiområder som f.eks. Vestjylland. Visse udtalelser fra den vestjyske skoledebat i 1930-erne antyder modsat en følelse af kulturel egenværd og en fornemmelse af, at vestjyder havde forstået at bevare ældre tiders værdifulde egenskaber, mens andre blot var flydt med strømmen. Et læserbrev, skrevet af Chr. Hulmose fra Hee, giver et noget ekstremt udtryk for denne tendens: »En Københavners Indstilling til Samfundsspørgsmaal er saa vidt forskellig fra Vestjyders, saa det var ikke at forlange, at de skulle kunne sætte sig ind i vor Tankegang og Indstilling til Livets forskellige Forhold saadan lige i en Ruf«. Hulmose slog til lyd for et skolevæsen, der viderefor-

midlede de gamle dyder: »Arbejde, Disciplin, Guds frygt og Sparsommelighed«;³¹⁾ underforstået: i det øvrige Danmark var disse dyder gået i forfald! Det kan næppe undre, at nogle få læserbrevsskribenter kritiserede denne noget svulstige tendens.

Hvori bestod den vestjyske skolegangsordnings praktiske udformning, og hvilket geografisk område dækkede ordningen?

Debatten i 1930-erne afslørede en vis usikkerhed med hensyn til en fast definition af skolegangsordningen. Noe-Nygård karakteriserede den i 1921 som »Vinterskolen eller den sommerløse Skole«,³²⁾ altså som en hverdagsskole for alle børn om vinteren. Han medgiver dog, at børnene eventuelt også gik en smule i skole om sommeren. – Folketingsmand Elbæk-Jessen kunne derimod belære rigsdagen om, at de skolepligtige børn fra 12 års alderen ifølge den vestjyske skoleordning har fri om sommeren, mod at de går i skole hver dag om vinteren.³³⁾ De afvigende definitioner afslører, at skolegangsordningen var en organisk størrelse under stadig udvikling. I 1920-erne og 30-erne synes ordningen dog af mange at blive opfattet som hverdagsskole for begge klasser om vinteren (eventuelt med lempelse for de mindre årgange) samt sommerfrihed eller måske snarere 1 ugentlig skoledag for de ældre børn (de yngre årgange fik derimod hyppigt en ret fyldig sommerundervisning).³⁴⁾

Angivelserne af ordningens udbredelse afveg også. Adskillige mente, at vinterskole-ordningen dominerede i hele Ribe og Ringkøbing amter (dele af Vejle amt var måske også berørt af den).³⁵⁾ Flere læserbreve gjorde dog opmærksom på, at kun visse dele af Vestjylland var præget af den »vestjyske« ordning!³⁶⁾

Ifølge folketingsmand Elbæk-Jessen sluttede så godt som alle vestjyder op om den vestjyske skoleordning. Hvem var dens kritikere?

»Den umulige og ganske urimelige vestjyske Skoleordning« fik en hård medfart i den lokale socialdemokratiske presse. Om skolemødet i Varde i februar 1936 skrev »Vestjyllands Socialdemokrat«: »Mødet var i og for sig intetsigende. Efter at Indledernes Fortids-Skoletanker var luftet, optraadte Egnens større Gaardejere og Antilærere for at bekende sig til den vestjyske Skoleordning, der betinger, at Børnene kan konkurrere Landarbejdere ind til Byen og som giver Landsbylærerne en god Fritid til at varetage egne Interesser«. Ifølge bladet var bevægelsens egentlige baggrund aldeles »lurvet«: storbønder og gårdmænd ønskede at udnytte »Smaa-folks Børn«, hvis behov for en fyldig

undervisning derfor blev tilsidesat. – Af de magelige »Antilærere« fik H. K. Kristensen, Lunde, en særligt skarp salve; han tilhørte nemlig »den stupide Lærertype, der helst ser Folkeskolen forsumpe i Konservatisme og Tilbagegang«. ³⁷⁾ Klassekampens skarpe (for ikke at sige perfide) tone blev holdt i hævd af den socialdemokratiske presse!

En del landsbylærere havde tilsyneladende også væsentlige forbehold over for skoleordningen. Flere forsøgte at aflive befolkningens frygt for den kommende skolelov. – Ribe amts skolekonsulent, Jens Dige (Bække), var en af de førende radikale på egnen. På skolemøderne i 1936 fortalte han velvilligt om sin omvendelse til den vestjyske skoleordning, vestjyderne »Hjertebarn«. Samtidig lagde han dog ikke skjul på visse reservationer og opfordrede befolkningen til ikke at modsætte sig rimelige reformer. ³⁸⁾ – En af deltagerne i skolemødet i Ringkøbing i februar 1936 fik på fornemmelsen, at flere vestjyske lærere rynkede noget på næsen ad ordningen. Faktisk markerede lærer Alfred Kaae (Thorsted, siden kendt lokalhistoriker) synspunkter, der lå tæt op ad regeringsforslaget, og også andre lærere luftede et vist kritisk sindelag. ³⁹⁾ – I 3 læserbreve viste lærer J. P. Hansen (Dybe nordre skole) sig som en overbevist tilhænger af regeringens skolepolitik. Han afviste påstandene om »ensretning« – staten havde jo en naturlig ret til at afkræve individerne et minimum af kundskaber – og betonedede kraftigt landbefolkningens behov for at følge med. ⁴⁰⁾ – Det var næppe helt »gratis« for lærerne at rette kritik mod den lokale ordning. Anklager for illoyalitet over for hjemegnen, manglende kendskab til forældrene, ønske om at pleje »partipolitik« eller lærerstandens særinteresser dukkede nu og da op! ⁴¹⁾

Sammenfatning

Kampagnen for den særlige »vestjyske« skoleordning havde en væsentlig baggrund i det uensartede udviklingstempo, der havde præget landsdelene. Den var en tilbagestående og svagt urbaniseret regions svar på øget pres »fra oven«, dvs. fra landets politiske og administrative centrum. Især 1930-ernes agitation blev tillige farvet af den almindelige vægtforskydning mellem land og by.

I 1920-erne og 30-erne var »landets« stilling sammenlignet med »byens« tydeligt svækket, såvel befolkningsmæssigt/økonomisk som politisk/kulturelt. Storbylivets vaner og forbrugsgoder truede det gamle bondesamfunds kultur; en centrum/venstre-koalition, hvis

vælgergrundlag primært skal søges i byerne, havde overtaget regeringsmagten. Omsvinget kan også spores i dele af hjemstavnsliteraturen, der i et stigende omfang prægedes af nostalgi eller reaktionære anskuelser. Et eksempel på denne strømning er bogen om den vestjyske »vinterskole«, skrevet af den grundtvigske præst, Søren Noe-Nygaard. I hedens og klittens småskoler havde forfatteren fundet et udtryk for en almue, der ikke var »forkvaklet« af den moderne udvikling. – Myndighederne havde hidtil i væsentligt omfang taget hensyn til børnenes deltagelse i praktisk landbrugsarbejde i sommerhalvåret ved ordningen af det elementære skolevæsen. I 1930-erne krævede den venstreorienterede regering derimod en betragtelig udvidelse af undervisningstiden, og ordninger med sparsom skolegang om sommeren syntes derfor truet, deriblandt den »vestjyske skoleordning« i dele af Ribe og Ringkøbing amter. De borgerlige oppositionspartier (især Venstre) agiterede kraftigt mod regeringens angivelige ønske om ensretning og kunne i den forbindelse benytte den »vestjyske skoleordning« som et konkret eksempel på en folkelig ordning, som regeringsinitiativet ville kvæle.

Det var udsigten til en væsentlig ændring af bestemmelserne om undervisningstiden, der gav stødet til de – i øvrigt ret kortvarige – kampagner for skoleordningens bevarelse. Den første, der fandt sted i midten og slutningen af 1890-erne, var ganske beskeden. Større slagkraft havde agitationen o. 1920 i forbindelse med nedsættelsen af den store skolekommission, men noget betydeligt omfang fik bevægelsen først i årene 1936-37, dvs. i de igangværende skolelovsforhandlingers slutfase.

Den omstændighed, at flere af de borgerlige partiers ledende mænd samtidig var eller havde været ansat ved den vestjyske landsbyskole (således I. C. Christensen og Anton Vesterager), styrkede utvivlsomt den »vestjyske« ordnings stilling under forhandlingerne i kommission, udvalg og rigsdag. Forudsætningen for disse politikeres agitation var naturligvis en lokal, vestjysk mobilisering. – En ledende kraft i den lokale bevægelse var sognerådene, repræsenteret af de to amters sognerådsforeninger. Gennem udtalelser – og i 1936-37 tillige ved afsendelse af deputationer – søgte disse at påvirke rigsdag og regering. Til skoleordningens aktive fortalere hørte også et større antal landsbylærere, der optrådte ved skolemøderne og måske endog skrev indlæg i den lokale presse. Især i 1936/37 fik ordningen også

kraftig opbakning fra flere lærere og forstandere fra egnens højskoler. Det hævdedes, at den vestjyske befolkning næsten enstemmigt gav sin tilslutning til kampagnen. Socialdemokratiske »mislyde« blandede sig dog i koret!

Ifølge agitationen var den vestjyske befolkning tilfreds med den eksisterende vinterskoleordning, hvis pædagogiske grundprincip var en vekslen mellem teoretisk uddannelse om vinteren og praktisk arbejde om sommeren. Da de fleste børn ville søge beskæftigelse ved landbruget, fungerede det praktiske arbejde som en faglig uddannelse og som en værdifuld moralsk opdragelse af den kommende slægt! – I det 19. århundrede havde sognerådene især betonnet børnearbejdets økonomiske nødvendighed for hjemmene, men i det nye århundrede skulle dette argument træde i baggrunden for en fremhævelse af ordningens pædagogiske og moralske værdi. Dette skifte hang utvivlsomt sammen med en kraftigere grundtvigsk farvning af den lokale skoledebat – det nære skole/hjemsamarbejde blev særligt betonnet –, men nok så væsentligt var et ønske om at imødegå den kritik af den fattige tjenestedrengs vilkår, som bl.a. forfatteren Jeppe Aakjær havde rejst omkring århundredeskiftet. Den pensionerede vestjyske præst, Søren Sandvad, anklagede i 1920 den vestjyske skoleordning for at være en favorisering af gårdmændene på den fattige tjenestedrengs bekostning, men hans indlæg blev ivrigt tilbagevist af bl.a. flere vestjyske landsbylærere.

Den borgerlige opposition frygtede, at regeringens skolelov ville aflive den vestjyske skoleordning. – Fik 1937-lovens bestemmelser vedrørende undervisningstiden faktisk denne konsekvens? – Desværre er spørgsmålet endnu ikke blevet undersøgt. Det må dog nævnes, at loven åbnede mulighed for at afvikle de 3 ældste årganges undervisning på 160 dage årligt á 6 timer. Da antallet af skoledage i forvejen lå betydeligt over det normerede i de vestjysk ordnede skoler, har der næppe været behov for større indskrænkninger af sommerferien for at efterleve lovens bestemmelser.⁴²⁾

En opgørelse for Ringkøbing amts vedkommende, udarbejdet af amtsskolekonsulent J. Søgaard,⁴³⁾ viser, at den lille 2-klassede skole med enelærer også havde betydelig overlevelsessevne. 20 år efter den nye skolelov – i 1957 – var antallet faldet med – netto – 54 (ca. 38%), sikkert i hovedsagen på grund af nedlæggelser; men det er bemærkelsesværdigt, at det markante fald først indtrådte fra omkring 1950.

– Lærerkraften blev derimod forøget i et hurtigt tempo. 5 år efter lovens vedtagelse – i 1942 – var der tale om en (netto) tilvækst på 153 stillinger eller ca. $\frac{1}{3}$.

NOTER

1. Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: Sociale brydninger 1914-39 (Dansk social historie 6, Viborg 1980), s. 171.
2. Ibid., s. 318 (Hans Lunds artikel stod at læse i »Dansk Udsyn«, årg. 17 (1937), s. 91-99).
3. Niels Th. Mortensen: Jydske Digtere i Forhør (Kbh., 1937), s. 42f.
4. Ibid., s. 115.
5. Jul. Bomholt: Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage (Kbh., 1930), s. 230.
6. Jfr. loven af 2/5 1855, § 2.
7. Bl.a. »Højskolebladet« 1890, sp. 3-7, 74-78, 139-43 m.m. – »Folkeskolen« 1892, sp. 267-69, 273-75 m.m. – »Vor Ungdom« 1895, s. 196-215 osv.
8. Ringkjøbing Amts Dagblad 1893, 27/5, 28/5 og 30/5 (Skolemødet i Vemb).
9. Ringkjøbing Amts Skoletidende (i: Holstebro Avis), 1893, 10/1: S-d, Lidt om Skoleforholdene i Ringkjøbing Amt.
10. Cirkulære til skoledirektionerne uden for København om en forbedret skolegang i almueskolerne på landet (21/6 1894).
11. Ringkjøbing Amts Dagblad 1895, 8-9/10 (ref. af skolemødet), 10/10 (skolelovsforslaget).
12. Ribe Amts-Tidende og Varde Avis 1898, 29/11 og 29/12, 1899, 6/2. – Rigsdagstidende 1898-99, Tillæg B, sp. 1089 og 1091.
13. Folkeskolen 1919, sp. 17, 36, 50, 66 (ombudsmødet). – Vestkysten (Varde Dagblad) 1919, 3/7 og 18/9. – Ringkjøbing Amts Dagblad 1919, 17/7. – Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov nr. 77 af 21. Februar 1919 (Kbh., 1923), s. 143-45.
14. Betænkning ..., s. 82.
15. Ibid., s. XI og XIV.
16. Vestkysten (Varde Dagblad) 1919, 18/9: Sogneraadsforeningernes Møde.
17. Højskolebladet 1920, sp. 501ff., 562ff. (Vetus), – 1923, 1003ff., 1084f., 1193f.
18. Højskolebladet 1920, sp. 719ff., sp. 723f., sp. 789ff. – 1923, sp. 1081ff., 1121ff., 1124f.; – Citat: »Højskolebladet« 1920, sp. 720-721 (skolelærer J. P. Jepsen, Rosendal i Ådum sogn).
19. Provst J. Nissen, Brørup: Af Folkeskolens Historie i Vestjylland (i: Hjem og Skole, 19, 1906, s. 95-107). Foredrag ved møde i Historisk Samfund for Ribe Amt 1905.
20. Rigsdagstidende 1933-34, Tillæg A, II, sp. 2853-2879.
21. Folketingstidende 1933-34, sp. 2435-2524.
22. Folketingstidende 1935-36, sp. 2078-79 (Elbæk-Jessen).
23. Dagens Nyheder 1936, 25/1.
24. Den følgende gennemgang af bevægelsen bygger på læsning af »Vestkysten

(Varde-Grindsted Dagblad)« 1936 (jan., febr., marts) samt »Ringkjøbing Amts Dagblad« 1936 (febr.) og 1937 (jan., febr., marts). Disse blades behandling af skoleordningen er uden for de nævnte måneder yderst sparsom. – I den følgende tekst er der kun i enkelte tilfælde, hvor der er tale om et fyldigt referat, henvist til kilden.

25. Vestkysten 1936, 4/2 (Bramminge-mødet), 27/3. – Ringkjøbing Amts Dagblad 1936, 3/6. – Jfr. Holger Kjær: »Kampen om Hjemmet. Nordisk Folkeopdragelse. Fortid og Fremtid« (Kbh., 1935).
26. Ringkjøbing Amts Dagblad 1937, 4/2 (skolemødet i Ringkjøbing).
27. Vestkysten 1936, 10/2 og 19/3.
28. Vestkysten 1936, 4/2.
29. Ringkjøbing Amts Dagblad 1936, 11/2.
30. F.eks. Vestkysten 1936, 28/1 »Den vestjydske Skoleordning. En Lægmands Opfattelse af et omstridt Skolespørgsmaal« (af: Salomon Frifelt). – 7/2: »Den vestjydske Skoleordning set indefra« (af: Kjersten Alkjærsg). – Desuden: lederartikel 27/1.
31. Ringkjøbing Amts Dagblad 1937, 28/1.
32. Søren Noe-Nygaard: Vinterskoleliv i Vestjylland, s. 20.
33. Folketingstidende 1935-36, sp. 2078-79.
34. F.eks. resolutionen fra Vardemødet 2/7 1919 (se: Vestkysten (Varde Dagblad) 1919, 3/7). – 1. lærer P. C. Paaske, Oksbøl i »Vestjyllands Socialdemokrat«, 1936, 11/2 (læserbrev).
35. Jfr. lærer Sørensen, Rindom, på instruktionskursus i Ringkjøbing (se: Ringkjøbing Amts Dagblad 1919, 17/7).
36. Ringkjøbing Amts Dagblad 1936, 5/2 (art. af lærer Magnus J. Kirk, Hammerum), – 1937, 13/1 (art. af Marius Holt), 17/2 (læserbrev af C. S. Nygaard).
37. Vestjyllands Socialdemokrat (Varde), 1936, bl.a. 28/1, 7/2, 10/2 og 11/2.
38. F.eks. Vestkysten 1936, 4/2 (skolemødet i Bramminge).
39. Ringkjøbing Amts Dagblad 1936, 11/2 (mødereferat).
40. Ringkjøbing Amts Dagblad 1937, 22/2, 3/3 og 23/3 (læserbreve).
41. Jfr. f.eks. Ringkjøbing-mødet 10/2 1936 (se: Ringkjøbing Amts Dagblad 1936, 11/2). – Læserbrev af Ejnar Thomsen, Ølstrup: Vestjyden og Skolen (i: Ringkjøbing Amts Dagblad 1937, 17/2).
42. Sognerådsforeningernes henvendelse til regering og rigsdag 11/1 1937 indeholdt bl.a. en anmodning om, at de 4 sidste skoleårgange kunne slippe med max. 960 timer årl. (Rigsdagstidende 1936-37, Till. B. sp. 1789).
43. Rapport fra amtsskolekonsulenten for Ringkjøbing Amt (J. Søgaard), april 1964: Skolevæsenet i Ringkjøbing Amt. (Utr., henligger på skolevæsenets kontor i Ringkjøbing).